

Плівачук К.В.,

доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти Комунального навчального закладу Київської обласної ради "Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів", кандидат педагогічних наук, доцент, заслужений учитель України

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ СКВИРСЬКОГО ПОВІТУ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті розглянуто історію навчальних закладів Сквирського повіту, де в пореформені роки масово запроваджувалося шкільництво. Суспільно-політичний рух 60-х років ХІХ століття, скасування кріпацтва, розвиток виробництва стимулювали потребу значної кількості освічених людей, що дало можливість провести шкільну реформу. "Положення про початкові народні училища" 1864 року дало більше можливостей для освіти простого люду, адже різні відомства, духовенство, приватні особи мали право відкривати народні школи. Керівництво і контроль за навчальним процесом покладался на повітові й губерньські шкільні ради. Тому 60–70 роки ХІХ століття стали етапом широкої шкільної розбудови, загальнодоступності освіти, зокрема й на Сквирщині.

На основі документів фондів Центрального державного історичного архіву в м. Києві, Державного архіву Київської області, публікацій "Київських єпархіальних відомостей" розкрито різні аспекти становлення та розвитку шкільництва в Сквирському повіті: церковнопарафіяльних шкіл, двокласних училищ, чотирикласного вищого початкового училища, гімназійної освіти, земських шкіл.

Початок ХХ століття також був важливим етапом розвитку освіти, оскільки з'явилися удільні, земські та державні школи, церковнопарафіяльне навчання почало здійснюватися на більш високому рівні.

Ключові слова: історія навчальних закладів, Сквирський повіт, шкільництво, церковнопарафіяльне навчання, державні школи, двокласні училища, вище початкове училище, земські школи, гімназійна освіта.

Актуальність проблеми дослідження. Історія розвитку освіти кожного регіону – це його духовна спадщина, складник національної історії та культури. Власну історію розвитку освіти має й місто Сквир на Київщині. Дослідження охоплює період від 1832 року, коли в місті Сквирі було засновано парафіяльну школу при місцевій Успенській церкві, до початку ХХ століття.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми і які враховує автор. Питання розвитку шкільництва на теренах України та Київщини були об'єктом досліджень багатьох науковців. У спеціалізованому статистичному довіднику "План статистического описания губерний Киевского учебного округа: Киевской, Вольнской, Подольской, Полтавской и Черниговской" Д. Журавського [8] представлено інформацію про якісний і кількісний розвиток шкільництва, зокрема на Сквирщині; у працях Л. Похилевича "Сказания о населенных местностях Киевской губернии" [18], В. Цимбалюка "Сквира: сторінки історії" [12], В. Перерви "Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст." [15], О. Субтельного "Українська історія" [14] розкрито питання розвитку освіти ХІХ – початку ХХ століть у Сквирському повіті.

Аналіз наукових досліджень та архівних матеріалів показав, що розвиток навчальних закладів освіти в Сквирському повіті розпочався після шкільної реформи.

Метою статті є розкриття історії шкільної справи, ролі видатних діячів освіти в місті Сквирі й селах повіту в XIX – на початку XX століть.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. Сквиря була великим повітовим містом Київської губернії, тому в ньому функціонували навчальні заклади. На початку XIX століття шкільництво перебувало у скрутному становищі: жорстокі кріпосницькі порядки, масове зубожіння населення, численні селянські заворушення – усе це впливало і стан освіти, тож рівень освіченості населення був низький.

У праці О. Субтельного "Українська історія" [14] охарактеризовано переломний період історії, який змусив царський уряд здійснювати реформи, зокрема й освітню:

- поразка Росії у Кримській війні, що підштовхнула царизм до реформування внутрішнього устрою країни;
- жорстокі кріпосницькі порядки й масове зубожіння населення;
- загострення класових суперечностей, що викликали селянські заворушення та повстання між 1856 та 1860 роками (лише в Україні було 276 заворушень);
- необхідність модернізації Росії та усвідомлення того, що вільнонаймана праця вигідніша за кріпосну.

Отже, царським урядом було проведено низку реформ: селянську, судову, фінансової системи, створення земського самоврядування та реорганізацію армії, кілька реформ адміністративно-політичного управління. Упродовж 60-70 років XIX століття прискорились темпи розвитку промисловості, покращилося виробництво з перероблення сільськогосподарської продукції, розвивалося будівництво залізниць, йшов процес зростання міст, тож зросла потреба в значній кількості освічених людей, відбулися зміни в суспільній свідомості українства щодо потреби подолання відсталості в освіті та культурі.

У Сквирському повіті в кінці XVIII століття існували дяківські школи, бо в якості приміщення школи використовувалися хати дяків, збудовані сільською громадою.

Наприкінці 30-х та на початку 40-х років XIX століття у Сквирському повіті почали створюватися церковноприходські школи. Так, 1833 року в місті Сквирі було відкрито першу державну школу – приходське однокласне училище (учитель – О. Вербицький), яке фінансувалося державним бюджетом. Про відкриття школи наявне розпорядження "городничего господина майора Гаржевского": "сего 1833 г. сентября 27 дня открыто Сквирское приходское училище в присутности городничего, гражданских чиновников, членов Городской Думы и жителей разного звания со следующими обрядами: по прочтении чиновником полиции указа Киевского губернского правления и сообщения Дирекции училищ относительно открытия Сквирского училища, учитель Вербицкий произнес краткую приветственную речь к собравшимся посетителям, после чего совершено молебствие с водоосвящением и по окроплению учащихся и училищных комнат Святою Водю учитель прочитал из Высочайше утвержденного в 8 день декабря 1828 года "Положения" статьи, относящиеся к приходским училищам" [20]. Першими школярами навчального закладу були 19 учнів. У школі мали готувати майбутніх чиновників і писарів православного віросповідання.

У Київській губернії та той час ще не існувало спеціальних педагогічних закладів, тому дипломовані педагоги були великою рідкістю. Учителями призначали чиновників, військових, які не мали уявлення про педагогіку; яскравим прикладом непрофесійності був учитель Сквирського приходського училища Йосип Левкович. 1843 року генерал-губернатор Д. Бібіков у листі звернув увагу попечителя Київського навчального округу князя С. Давидова на особу вчителя Й. Левковича та його діяльність, який "...заслужил самую дурную у жителей репутацию". Й. Левкович навчав дітей лише азам арифметики, а Закон Божий викладав місцевий священик. Якщо хтось із батьків давав додаткові гроші, то Левкович навчав ще і граматики; за дітьми він не наглядав, а доручав цю справу одному зі старших учнів. Також Й. Левкович був відомий жорстокістю і брутальним поведінням з учнями, тому багато батьків Сквирщини не наважувались віддавати дитину на навчання:

"Зажиточнейшие из жителей отвозят своих детей в другие города и другие приходские школы, боясь вверить детей Левковичу, который по нерадению их ничему не учит, а грубостью своей может испугать или вогнать в болезнь" [15, с. 424]. Зрештою, коли він жорстоко покарав учня, який через декілька днів помер, учителя було звільнено.

У 40-х роках училище фактично перестало бути приходським – до нього почали приймати дітей католиків. Станом на 1844 рік у школі налічувалось 22 першокласники, із них 12 були православними, а 10 – католиками.

У класних журналах робились відмітки про відсутніх учнів, вівся точний запис пройденого із предметів. Крім класних журналів у школах велися опис шкільної бібліотеки, приймальний журнал, приходо-видаткова книга, книга запису пільгових посвідчень і книга для записів виданих учням додому книг зі шкільної бібліотеки для читання [9, с. 36].

Зазначаємо, що 1849 року міністр внутрішніх справ затвердив проект ремонту училища в сумі 572 крб., але сквирський єврей Фроїм Гамарник взяв за цю роботу лише 530 крб. До кінця 1850 року ремонт було зроблений і його приїхав оглядати тогочасний голова Сквири [15, с. 425].

Із метою ознайомлення із станом народної освіти у 50-х роках XIX століття до Сквири приїжджав попечитель Київської учбової округи вчений-хірург М. Пирогов [12, с. 50].

У другій половині XIX століття в Україні, зокрема у Сквирському повіті, почалися якісні зрушення в освіті. У Сквирському повіті переважали церковнопарафіяльні школи. Парафіяльне шкільництво давало можливість дітям подолати неграмотність у церковноприходських школах. Часто ці заклади не мали приміщення. Так, в архівних документах засвідчено, що для розміщення церковнопарафіяльних шкіл у Сквирському повіті використовувалися різні наймані приміщення, які не відповідали необхідним умовам. Священик с. Антонова написав до Києва, що приміщення школи є занадто сирим і темним, а священик Антоній Терравський із с. Горобіївки повідомляв, що школа працює у приміщенні старої недіючої корчми [30]. Часто священики не шкодували власних коштів, щоб забезпечити школу підручниками. За освітню діяльність вони отримували нагороди: набедреник – ромбовидну деталь священицького одягу, що символізувала меч духовний, головні убори – скуфії та камилавки та інше [15].

У всіх церковнопарафіяльних школах викладання велося російською мовою [15]; вивчалися такі предмети: читання слов'янського і громадянського друку, Закон Божий, каліграфія, арифметика, російська історія, церковний спів, російська мова. Навчання російської граматики проводилося за звуковим методом, читання поєднувалося з письмовими вправами. Діти протягом року вивчали напам'ять невеликі оповідання, вірші та притчі з "Букварів" таких авторів: Т. Лубенця, Тихомирова, Тернавцева. Крім того, учні писали диктанти для перевірки правил правопису.

У другому класі навчалися за доступними текстами "Книги обучения церковнословянському языку", "Часослова"; у третьому класі читали "Псалтырь", "Евангелие", "Часослов". У курсі Закону Божого учні вивчали всі першопочаткові молитви, 10 заповідей, священну історію "Ветхого" і "Нового Завіту". Дівчаток, окрім грамоти, церковного співу й молитов, навчали основам господарських навичок.

Навчальний рік у школах починався 1 жовтня, а закінчувався 1 квітня. Канікули були протягом великоднього тижня, різдвяних свят, вихідними також були важливі православні свята.

При Свято-Успенському храмі м. Сквири 1875 року о. Федором Фаворським було відкрито парафіяльну школу [29]. Приміщення школи було поряд, адже собору належало два будинки. 20 листопада 1875 року о. Федор після Літургії оголосив про відкриття школи при церкві за власні кошти. Перші учні, 15 хлопчиків, разом із батьками прийшли до школи. Після молебну о. Федор провів перший показовий урок вивчення абетки. А вже через десять днів у школі навчалися 45 дітей. Заняття в місті діти відвідували регулярно із 1 жовтня до 1 травня.

Отець Федор Фаворський був унікальною особистістю. Спочатку він був місіонером, володів даром красномовства; за місіонерську службу отримав призначення до Сквирської парафії. Також цікавився історією краю, робив краєзнавчі записи, опікувався життям парафіян [17]. У школі викладав Закон Божий та інші богословські предмети, а читанню, письму та арифметиці навчала світська вчителька. У парафіяльній школі навчалося 35 хлопчиків та 18 дівчаток. Діти співали в церковному хорі.

У 1879 році у м. Сквирі відкрито церковнопарафіяльну школу при новому Свято-Троїцькому соборі, де настоятелем був о. Феодосій Чайковський. Для школи було споруджено будинок; у ній навчалося 47 хлопчиків і 20 дівчаток; у 1904 році було споруджено ще один будинок і в цей час навчалося вже 97 хлопчиків та 47 дівчаток. Цей навчальний заклад утримувався держбюджетом, у ньому працювали державні вчителі, а священик викладав Закон Божий.

У с. Великі Єрчики церковнопарафіяльна школа діяла з 1860 року. Близько 30 років служив вчителем у церковнопарафіяльній школі о. Афанасій Коломойцев, який за пасторську та навчальну діяльність був нагороджений набедреником, скуфією та камилавкою. У церковнопарафіяльній школі навчалося 48 хлопчиків та 7 дівчаток. У 1913 році в селі з'явилася земська школа, яка була двокласною; 1915 року в ній навчалося 114 хлопчиків та 40 дівчаток [31].

У с. Дулицькому в церковнопарафіяльній школі при Свято-Михайлівській церкві спершу навчалося 35 хлопчиків та 10 дівчаток [32]. Священик Зіновій Гребенітський мав гарний голос, педагогічний досвід отримав у місті Києві. Під його керуванням згодом навчалося 69 хлопчиків та 7 дівчаток. За педагогічну діяльність у 1904 році був нагороджений золотим нагрудним хрестом від Священного Синоду [33].

Важливим для с. Кам'яна Гребля було створення церковнопарафіяльної школи при церкві св. Івана Богослова 1860 року. Різні священики села докладали чимало зусиль для виховання й навчання дітей своїх прихожан. Вони були дбайливими директорами. За о. Григорія Крижанівського було побудовано нове приміщення школи. Навіть у повоєнні роки тут навчалося 50 хлопчиків та 26 дівчаток [15, с. 444-445].

Наголошуємо, що в усіх селах Сквирського повіту поступово було відкрито церковнопарафіяльні школи, у яких священики-педагоги добросовісно виконували обов'язки та за пасторську й педагогічну діяльність нагороджувалися різними відзнаками.

Навчання у Сквирському повіті проводилося російською мовою за навчальними планами і програмами, що діяли на території всієї Росії. У школах українська мова як предмет не вивчалася. У навчальних закладах панувала механічність засвоєння навчального матеріалу, фізичні покарання. Русифікація руйнувала духовність дитини; водночас педагоги Сквирського повіту в організації освіти прагнули використовувати нові методи навчання. У Сквирському повіті було створено "Товариство грамотності", яке поширювало українські книги, влаштовувало українські театральні вистави [13]. Аналіз джерел дозволив зробити висновок про те, що виховання й навчання в церковнопарафіяльних школах ґрунтувалося на цінностях християнства, шанобливому ставленні до Бога, повазі до релігійних переконань, моральних виховних цінностях.

У Центральному державному архіві України наявна переписка між Київською духовною семінарією та Сквирським духовним управлінням від 25 вересня по 5 грудня 1835 року про відкриття в повітовому центрі Сквирі Київської губернії світського народного училища [24]. У документі засвідчено: "За дозволом генерал-ад'ютанта графа Строганова від 21 квітня 1840 року за №3072 для училища придбаний будинок чиновника Коломійцева за 2342 рублі 85 копійок сріблом. Будинок цей в доброму стані із незначними, згідно з кошторисом, переробками, дуже вигідний" [24].

У 50-х роках Сквирська міська управа викупила приміщення колишнього військового госпіталю, збудованого в період Кримської війни (зараз це старе приміщення міської школи №2), де від 1854 року продовжувало працювати повітове училище як однокласне світське

повітове училище, яке в 1864 році внаслідок нової освітньої реформи в Росії стало двокласним. Тоді на центральному вході з'явилася дошка із написом: "Сквирское городское училище, основанное в 1864 году", як зазначено в архівних документах м. Санкт-Петербурга [24]. Це вже було світське двокласне училище, яке проіснувало до 1914 року; цього ж року було реорганізоване у вище початкове училище.

У таких закладах діти вчилися по 5-6 років, вивчали Закон Божий, математику, природознавство, географію, історію, навчалися читати й писати. У двох приміщеннях двокласного училища на початку ХХ століття навчалися 324 хлопчики та 178 дівчат. Двокласні училища відкривалися і в селах; перше з них – у Самгородку. Зауважуємо, що в повітовому училищі перелік навчальних предметів був значно ширшим від сільських.

Завідувачем міського училища був М. Куриндін, пізніше – викладач словесності П. Рижков. Діти набували ґрунтовні теоретичні знання, що давало їм можливість продовжувати навчання в гімназіях, а також знання для заснування власної справи, могли обіймати посаду письменників в установах і приватних конторах.

Київська єпархіальна училищна рада прийняла рішення про нагородження учнів, які добре навчалися, медаллю "За старанність". За зразкове виконання своїх обов'язків багато вчителів нагороджувала Київська єпархіальна училищна рада золотими і срібними медалями з надписом "За старанність" на Олександрійській і Станіславській стрічках. Так, на Сквирщині золотою медаллю були нагороджені вчителі: О. Круківський (с. Горобіївка), А. Стецюк (с. Буки), а срібною медаллю – учителі А. Ковисковський (с. Антонів), В. Челесть (с. Малі Євчики), А. Коломайцев (с. Великі Єрчики), О. Круківський (с. Горобіївка), Г. Крижанівський (с. Кам'яна Гребля), Т. Злочевський (с. Кривошиїнці), І. Борисюк (с. Малі Лисовці), І. Опанасенков (с. Мовчанівка), С. Приймак (с. Миньківці), І. Кочановський (с. Пустоварівка), Т. Погрібний (с. Селезенівка), В. Кастановський (с. Терешки), А. Никогда (с. Тхорівка), Т. Пилученко (с. Тхорівка), М. Ставіська (с. Шамраївка), М. Кононенко, С. Крашановська, Є. Ракранський (м. Сквир) [2].

У 1905-1906 роках у Сквирському повіті кількість шкіл зменшилась на 4; із них 2 були закриті через брак коштів, одна перейменована в однокласну школу грамоти, одна ввійшла до складу двокласної в місті Сквирі [10, с. 8-9].

Після шкільної реформи 1864 року в деяких волосних центрах з'явилися двокласні училища (у Сквирському повіті було відкрито 10 таких училищ на 16 волостей). Викладання в цих навчальних закладах для дітей різних станів і національностей проводилося російською мовою. Наприкінці ХІХ століття міське двокласне училище стало чотирикласним (вищим початковим). Тут діти навчалися читати, писати, одержували знання з математики (арифметики з геометрією), елементарні відомості із природознавства, географії, історії. Крім училища, у м. Сквирі було ще дві церковноприходські школи. Одна з них, відкрита в районі Пісок, мала три групи – близько 50 учнів [17].

На початку ХХ століття постало питання про відкриття у м. Сквирі гімназії, де б учні здобували середню освіту. Так, у м. Сквирі 1909 року було відкрито чоловічу й жіночі гімназії, зокрема чоловічу стараннями дворянина, мецената з Санкт-Петербурга Петра Сувчинського. Ця важлива подія в історії гімназії відбулася 2 червня 1910 року, коли на засіданні Сквирської міської думи було прийнято постанову про прийняття в дарунок місту маєтку із забудовами, які належали статському раднику П. Сувчинському, де розміщувався навчальний заклад. Передаючи власний маєток у розпорядження чоловічої гімназії, П. Сувчинський висунув вимогу, щоб до гімназії здійснювався прийом дітей іудейського віросповідання лише 10% , хоча ця вимога постійно порушувалась. Отже, Сквирська міська чоловіча гімназія була відкрита 1 липня 1909 року [28].

21 листопада 1910 року в присутності учнів, викладачів, батьків та представників місцевої влади було урочисто відкрито та освячено домову церкву в гімназії, яку на власні кошти збудував та обладнав А. Водинський, дворянин, який утворив акціонерне товариство у Сквирі і збудував вузькоколіяку Сквир-Попільня [13].

У 1914 році було завершено будівництво нового приміщення гімназії. Зі спогадів гімназистів, які знаходяться у зразковому музеї навчального закладу, можна відтворити картину приміщення гімназії: просторі коридори, великі класи, кабінети (устатковані потрібним обладнанням) і майстерні, велика бібліотека, їдальня, великі актові і гімназичні зали. Варто зазначити, що в гімназії підтримувалася дисципліна. Директором гімназії спочатку був І. Григорович, а від 1916 року – статський радник Ф. Іванов [19].

До революції в гімназії навчалися в основному діти заможних людей, бо за навчання доводилося платити чималу суму – 50 руб. Для тих, хто не міг оплатити навчання, здійснювалась благодійна допомога. Так, випускниця жіночої гімназії 1919 року В. Дзевалтовська розповіла, що в гімназії був організований театр; виручені за вистави кошти йшли на оплату за навчання тим гімназистам, які не могли його оплатити [28]. У чоловічій гімназії існували 3-місячні курси, які допомагали випускникам гімназії вступити до університетів без екзаменів.

У 1911-1912 роках гімназія почала відчувати значні труднощі в розміщенні учнів, і голова міської думи Т. Стефановський 1913 року звернувся з проханням до П. Сувчинського розпочати добудову приміщення для Сквирської чоловічої гімназії [23]. Меценат вирішив збудувати нове приміщення для Сквирської чоловічої гімназії за проектом відомого інженера-архітектора О. Кобелева, яке буде передане у власність м. Сквири [24]. Відкриття нового приміщення чоловічої гімназії відбулося 16 серпня 1914 року [26].

Сквирську міську чоловічу гімназію відносили до розряду гімназій, що мали найкращі приміщення на території Російської імперії. Вона відповідала тодішнім європейським стандартам [22]. У закладі вивчали Закон Божий, російську та слов'янську мови, латинську та грецьку мови, історію, географію, математику, фізику, французьку, німецьку мови, природознавство, каліграфію, малювання [20].

До першого класу гімназії зараховували хлопчиків 10-11 років, які склали вступні екзамени; проводилися також і перевідні іспити. Спочатку кількість гімназистів була невелика. Так, у 1910-1911 навчальному році тут навчалося 128 гімназистів, серед них православних – 83, католиків – 27, старовірів – 1, лютеранів – 2, іудеїв – 15. А в 1917-1918 навчальному році в закладі вже було 358 гімназистів [19].

У календарі для учителів за 1916 рік, який видавався у Петербурзі, повідомляється, що у Сквирській гімназії разом із підготовчими класами було 229 учнів, викладачів – 16; 1915 року закінчило гімназію 17 осіб.

Гімназія мала фундаментальну (станом на 1 січня 1918 року було 337 назв книг у 728 томах) та учнівську (917 назв книг у 2385 томах) бібліотеку [19]. При гімназії існувала метеорологічна станція, відкрита 1912 року; учнями старших класів під керівництвом учителя П. Пашковського проводилися щоденні триразові спостереження [19].

У гімназії існував хор для церковного співу в богослужіннях у домовій церкві при гімназії; хором керував учень старшого класу.

Гімнастику викладав тимчасово запрошений полковник у відставці; заняття проводилися у спеціально обладнаному підвалі, світлому і просторому, повністю оснащеному гімнастичними снарядами.

Після закінчення навчального року вихованці гімназії склали екзамени у приміщенні актові зали. Випускні екзамени першого випуску 1915 року склали 17 осіб, у 1916 році – 16 осіб. Усі випускники гімназії вирішили вступати у вузи, а три із них – навчатися у військових училищах.

У гімназії працювали лікарі; особливою повагою користувалась лікар-стоматолог Постемпська Є.К., яка безкоштовно надавала допомогу учням гімназії.

Навчання в гімназії розпочиналось щоденно із загальної ранкової молитви православних учнів у актовій залі, а католиків – у окремому класі. Після цього всі учні в залі виконували народний гімн.

У гімназії часто проводились літературні вечори, виставки виробів учнів, свята християнської співдружності, вечори шахістів, екскурсії, театральні вистави. Деякі вечори були платні, але плата була невелика – не більше 5 коп. Частина коштів витрачалася на організацію вечорів, а решту віддавали на потреби Першої світової війни. Так, у березні 1917 року на фізичному вечорі з виставкою учнівської творчості було зібрано 103 крб. 50 коп.; частина цих коштів була витрачена на пасхальний стіл для поранених воїнів, а решта – на утримання дітей притулку міста Сквири [13, с. 159].

У спеціальних педагогічних календарях за 1916-1918 роки сказано, що в 1916 році у Сквирській міській чоловічій гімназії працювало 16 викладачів, у 1917 році – 23, 1918 року – 20 [13, с. 159]

Латинську мову в гімназії викладав директор І. Григорович – досвідчений викладач, наділений умінням жваво проводити уроки на високому науково-методичному рівні.

Особливої уваги заслуговує директор гімназії Ф. Іванов, випускник Київського університету Св. Володимира, статський радник, напрочуд добра й тактовна людина, яка зверталася до гімназистів звертався на "ви". Жив із сім'єю при школі [19, с. 22]. Директор не покинув гімназію напризволяще ні в тяжкі роки громадянської війни, ні пізніше, у нелегкі повоєнні роки. Разом з учителями і батьками він охороняв її, заготовляв паливо, щоб хоч як-небудь обігріти холодні класи, здійснював ремонт, збирав натуроплату для вчителів. Був лояльним до радянської влади. Тому 1920 року й очолив україномовну трудову школу ім. І. Франка, потім російськомовну ім. В.Короленка. А в кінці 20-х років виїхав у м. Білу Церкву, де завідував Білоцерківським історико-краєзнавчим музеєм [19, с. 26].

Більшість учителів, яка працювала під керівництвом Ф. Іванова, були молоді, енергійні люди, з університетською освітою [19]. Людьми високої культури і громадянського обов'язку були й сини Ф. Іванова: викладач малювання Георгій Федотович і викладач праці та фізкультури Сергій Федотович. Останній зробив ремонт зруйнованої в роки громадянської війни опалювальної системи в гімназії, був ініціатором створення майстерень із токарної і слюсарної справи. А Георгій Федотович прекрасно малював, організував гурток малювання і скульптури в гімназії.

Викладачами Сквирської гімназії було подружжя Ляхніцьких: Анатолій Григорович, викладач історії, і Софія Миколаївна – учителька підготовчих класів до гімназії (1909 року закінчила гімназію в м. Ромни Чернігівської губернії). А. Ляхніцький був вимогливим і справедливим учителем, викладав матеріал доступно і зрозуміло. Певний час працював інспектором з освіти. Грав на скрипці, любив шахи. Будучи сином статського радника, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира 1909 року і почав працювати у Сквирській чоловічій гімназії. У виписці з формуляра від 20 січня 1915 року вказано, що за 18 нормативних годин А. Ляхніцький у гімназії одержував за рік 1350 рублів, за класне наставництво – 600 рублів, мав першу п'ятирічну надбавку 400 рублів. Такою була зарплата викладача гімназії.

Одним із найкращих викладачів гімназії був учитель природознавства і географії П. Пешковський. Уроки проводив цікаво, пояснював переконливо, із використанням наочності.

Крім того, викладачами гімназії були учитель російської мови І. Ларюшкін, викладач математики Є. Криницький, географії Г. Самойлович, німецької мови К. Ляшенко, французької мови Є. Яворська, співів Г. Сарана, гімнастики К. Нарк та інші; секретарем був В. Швед.

2 жовтня 1911 року у Сквирі було відкрито жіночу гімназію. Директрисою гімназії була М. Кондратович, людина консервативних поглядів; першими викладачами – А. Ляхніцький, викладач історії, О. Іванова, викладач німецької мови, С. Пашковський, викладач географії, Павлюченко – учитель графічних мистецтв, С. Ледковська, викладач російської мови, Раєвська – учитель рукоділля, Л. Імсень – викладач французької мови [6].

У 1916-1917 роках у закладі викладалися такі предмети: Закон Божий, російська мова і славістика, математика, географія, історія, рукоділля, німецька і французька мови, малювання, фізика, а в педагогічному класі були: гігієна, педагогіка, література, методика початкового навчання, співи та малювання.

Навчання в гімназії розпочиналось щоденно із загальної ранкової молитви православних гімназисток у актовій залі, а учнів інших віросповідань – в окремих класах. Після молитви всі учні збиралися до актовій зали для виконання народного гімну [4].

Одним з основних предметів у гімназії було викладання Закону Божого. На цю посаду обирали найбільш підготовлених священників, тому що їм доводилося спілкуватися і з неправославними учнями. Посада вчителя Закону Божого досить непогано оплачувалася, і її дозволялося суміщати зі священницьким служінням. Першим викладачем був протоієрей М. Хорошилов.

З ініціативи батьків та піклувальної ради в 1912 році було запроваджено викладання Закону Божого римо-католицького віросповідання викладачем, настоятелем Сквирського костюлу, ксьондзом Г. Троцьким [5].

У 1916 році в жіночій гімназії навчалося 223 учениці, а в 1918 – 475.

Під час Першої світової війни у Сквирському повіті працювали дві гімназії (чоловіча й жіноча), чотирикласне вище початкове училище, десять міністерських двокласних училищ, 89 церковноприходські школи, 50 шкіл грамоти [13].

Після земської реформи активну участь у процесі формування народної школи брали повітові земства. Зауважуємо, що земські школи були досить популярними серед сільського населення; 1897 року вони становили 44,5% усіх початкових шкіл. Тут викладалися географія, історія, засвоювалися гімнастика, рукоділля, садівництво, городництво, хоча їх забезпечення було різним, наприклад, у селах Самгородку та Шамраївці такі заклади мали найкраще забезпечення підручниками й наочними посібниками [11].

Оскільки тривалість навчання у Сквирському повіті в середньому за рік тривало 5 місяців, а навчальні програми трирічної школи були розраховані на 18 місяців, зрозуміло, що запланований навчальний матеріал не міг бути виконаний за три роки, тому було порушено питання про збільшення терміну навчання до чотирьох років.

Важливим показником розвитку освіти в регіоні є те, що Сквирське повітове земство розширило межі опікування знедолених дітей. Для них створювалися притулки, на які повітове земство виділяло 100 крб. У 1908-1917 роках було здійснено перехід до впровадження земської освітньої концепції, зокрема розпочато:

- інтенсивне шкільне будівництво;
- упровадження у практику діяльності шкіл організаційних та методичних новацій з урахуванням досягнень світової та вітчизняної науково-педагогічної думки;
- проведення загальнопедагогічних курсів.

Вагомим вважаємо прийняття загального початкового навчання в 1908 році; реалізацію ідеї народності виховання у змісті освіти, зокрема, у змісті таких предметів народної школи, як природознавства, історії (вивчення історії свого народу), географії (засвоєння етнографічних особливостей краю, а потім інших народів світу); поширення викладання в земських школах праці, співів, фізкультури. Школа ставила метою діяльності формування всебічно розвиненої особистості, розвиток її творчих можливостей, активності, наполегливості, самоконтролю, почуття відповідальності, моральності. Тому велике значення надавалося й позашкільній роботі: створювалися шкільні товариства, спортивні гуртки, батьківські комітети з широким діапазоном діяльності [19].

Заслуговують на увагу настанови земства щодо освіти, де вказувалося, що кожен вихователь повинен урахувати національну основу, культуру, виховувати покоління із добрим знанням родового коріння. У 1918 році Сквирське земство змінило назву на Сквирську народну управу. Керував Сквирським земством, а потім народною управою

І. Рильський. Саме в земській управі було створено курси з вивчення української мови та історії.

У серпні 1918 року у приміщенні Сквирської чоловічої гімназії розпочалися курси з підготовки вчителів української мови для шкіл повіту. Проводили ці курси викладачі М. Рильський, К. Катілевська, Т. Катілевська. Також було запроваджено курси для службовців земської управи [19].

Земства намагалися розширити управлінські функції в системі народної освіти щодо змісту й напрямів навчально-виховного процесу в початкових школах; посилити земське представництво в училищних радах; розробляти власні проекти розвитку шкільництва, демократизувати освітнє законодавство, залучати до співпраці громади у вирішенні освітніх питань.

Висновки. У статті розглянуто питання історії навчальних закладів Сквирського повіту ХІХ – початку ХХ століття. У ході дослідження дійшли таких висновків:

1. Для Сквирського повіту ХІХ століття характерним був процес розвитку навчальних закладів: у ньому функціонували церковнопарафіяльні школи, земські та державні школи, школи грамоти.
2. Реформи царського уряду щодо розвитку освіти та створення нових навчальних закладів, зокрема у Сквирському повіті, були прогресивними.
3. Насильницька русифікація в навчальних закладах не давала можливості розвивати національну освіту та культуру українського народу.
4. Розвиток жіночої гімназійної освіти у Сквирському повіті був спрямований на виховання освічених матерів, турботливих дружин та гарних господарок.
5. Високоінтелектуальний склад викладачів чоловічої гімназії з вищою університетською освітою, очолюваний статським радником Ф. Івановим, запровадив традиції в гімназії (особливо з патріотичного, морального, фізичного виховання, зорієнтовані на виховання гармонійно розвиненої особистості), які можуть бути повчальними і в наш час.

Список використаних джерел

1. Архів Київського Епархіального Училищного Совету. – Ф. 276.– Оп. 1.–Спр. 116. – Арк. 14.
2. Архів Київського Епархіального Училищного Совету. – Ф. 276. – Оп. 2. –Спр. 9. – Арк. 141.
3. Державний архів Київської області. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 25.
4. Державний архів Київської області. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 25.
5. Державний архів Київської області. – Ф. 276. – Оп. 3. – Спр. 742. – Арк. 3.
6. Державний архів Київської області. – Ф. 707. – Оп. 225. – Спр. 13 а. – Арк. 1.
7. Державний архів Київської області. – Ф. 276. – Оп. 2. – Спр. 9.
8. Журавский Д. П. План статистического описания губерний Киевского учебного округа : Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской и Черниговской / Д. П. Журавский. – К. : В университетской типографии, 1851. – С. 49.
9. Класные журналы // Киевские епархиальные ведомости. – 1908. – № 34. – С. 36.
10. Отчет о состоянии церковноприходских школ Киевской епархии // КЕВ.– 1903. – №9. – С. 7.
11. Сквиря : сторінки історії / [Цимбалюк В. І. та ін.] ; голова редкол. В. І. Цимбалюк ; Сквирська районна організація товариства "Знання", Сквирська районна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Сквирський історико-краєзнавчий музей. – К. : Наукова думка, 1990. – 352 с.
12. Сквиря : сторінки історії. – Вид. 2, змін. і доповн. / [Цимбалюк В. І., Вернигора В. С., Ільченко Т. О. та ін.]. – Біла Церква : Білоцерківська друкарня, 2003. – 412 с.

13. Сквирщина : короткий енциклопедичний довідник / укладачі : В. І. Цимбалюк, К. В. Плівачук, К. Ф. Бондарчук, О. А. Поліщук. – Сквиря, 2018. – 278 с.
14. Субтельний О. Українська історія. – 3-є вид. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 717 с.
15. Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. / В. С. Перерва. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2008. – 627 с.
16. Перерва В. С. Православне Надросся у ХІХ столітті / В. С. Перерва. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2004. – 256 с.
17. Перерва В. С. Сквиря : з духовної спадщини / В. С. Перерва, К. В. Плівачук. – Біла Церква, 2005. – 60 с.
18. Похилевич Л. І. Сказання про населені місцевості Київської губернії / Л. І. Похилевич. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2005. – 764 с.
19. Цимбалюк В.І. Від гімназії – до ліцею : Столітня історія навчального закладу / В.І. Цимбалюк. – Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2009. – 304 с.
20. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 2.
21. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 87. – Спр. 1. – Арк. 51.
22. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 219. – Спр. 14. – Арк. 27.
23. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 2554. – Арк. 2–3.
24. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 2543. – Арк. 21.
25. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 2543. – Арк. 15.
26. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 711. – Оп. 2. – Спр. 2407.
27. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 2592. – Арк. 9–10.
28. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 127. – Оп. 997. – Спр. 104. – Арк. 1.
29. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 168. – Спр. 681. – Арк. 2.
30. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 164. – Спр. 342. – Арк. 5–6.
31. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 2546. – Арк. 27.
32. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 378. – Арк. 211.

Плівачук К. В. Учебные заведения Сквирского уезда ХІХ – начала ХХ столетий

В статье рассмотрена история учебных заведений Сквирского уезда, где в пореформенные годы массово внедрялось школьное обучение. Общественно-политическое движение 60-х годов ХІХ столетия, отмена крепостного права, развитие производства стимулировали потребность значительного количества образованных людей, что дало возможность провести школьную реформу. "Положение о начальных народных училищах" 1864 года дало больше возможностей для образования простых людей, поскольку разные ведомства, духовенство, частные лица имели право открывать народные школы. Руководство и контроль над учебными заведениями возлагался на уездные и губернские школьные советы. Поэтому 60-70-е годы ХІХ столетия стали этапом широкого школьного развития, общедоступности образования, в частности и в Сквирском уезде.

На основании документов фондов Государственного архива Киевской области, Центрального государственного исторического архива в г. Киеве, публикаций "Киевских епархиальных ведомостей" раскрыты разные аспекты становления и развития школьного образования в Сквирском уезде: церковнопарафияльных школ, двухклассных училищ, четырехклассного высшего начального училища, гимназий, земских школ.

Начало XX столетия также было важным этапом развития образования, поскольку появились удельные, земские и государственные школы, церковнопарафияльное обучение начало осуществляться на более высоком уровне.

Ключевые слова: история учебных заведений, Сквирский уезд, школьное обучение, церковнопарафияльное обучение, государственные школы, двухклассные училища, высшее начальное училище, гимназическое образование.

Plivachuk, K.V. Educational Establishments of Skvytsky District (Povit) in the 19th and Early 20th Centuries

The article deals with the history of the educational establishments of Skvytsky district (povit), where schooling was widely established during the post-reform period. Social political movement of the 1960s, abolition of serfdom, and production development required a great number of educated people which made it possible to conduct school reform. 'Document on Primary Schools' dated to 1864 gave more opportunities for education of common people as different departments, clergy, and individuals had the right to open public schools. Povits' and provincial school boards were responsible for management and control on educational process. Therefore, the 60-70s of the 19th century was the stage of wide school construction, universal accessibility of education, including Skvytskyshchyna Area.

According to documents of Central State Historical Archive in Kyiv, Kyiv oblast State Archive, publications of 'Kiev diocesan information', different aspects of formation and development of schooling in Skvytsky district (povit) are revealed: church parish schools, two-class schools, four-class higher primary school, gymnasium education, zemstvos' schools.

The Early 20th century was also an important stage in the development of education, since there were secular, state, zemstvos' schools, and church parish education worked at a higher level.

Key words: history of educational establishments, Skvytsky district (povit), schooling, church parish education, state schools, two-class schools, higher primary school, zemstvos' schools, gymnasium education.